

Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı

Salim Küçük*

Özet: Her kültürde renkler, farklı anlamlar taşımıştır. Eski çağlardan günümüze kadar Türk kültüründe renk kavramını etnolojik, kültürel ve sosyolojik yönden incelemeyi amaçlayan bu çalışmada konu mitoloji; efsane, destan, hikâye; Türk lehçelerindeki renk anlayışı, coğrafya, bayrak, giyim-kuşam, kullanılan çeşitli eşyalar ile Gagavuz, Saha, Özbek, Kazak, Kırgız ve Afgan Türkleri'nin nevruz kutlamalarındaki birtakım uygulamalarına yer verilerek sınırlandırılmış ve renklerin anlamları, sembolik değerleri ve renklere yüklenen çeşitli mânâlar tasvirî bir yöntemle ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, renk, mitoloji, bayrak, destan, Nevruz.

Giriş

Etnolojik ve kültürel mânâda Türk kültüründe renk kavramını ortaya koyabilmek için Eski Türkçe döneminden başlayarak mitolojiye, efsanelere, destanlara, hikâyelere, ilk yazılı kaynaklardan Köktürk yazıtlarına, Yenisey yazıtlarına, Uygur ve Karahanlı dönemi eserlerine başvurmak bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bu nedenle Oğuz Kağan, Dede Korkud, Köroğlu, Manas, Koblandı/Koolandı Batır, Maaday Kara gibi Türk dünyasını yakından ilgilendiren çeşitli destanları dikkate almak gerekir (Nerimanoglu 1996: 64-65).

Türk kültüründe renk kavramını yeterli bir şekilde ortaya koyabilmek için çeşitli coğrafi unsurlar, kıyafetler, kullanılan eşyalar da etnolojik, sosyolojik ve kültürel mânâda bizim için önemlidir. Çünkü, Türklerin renklerle ilgili davranışları, eski çağlardan günümüze kadar günlük hayatlarına, ayinlere, savaşla ilgili çeşitli uygulamalara, kültürel dokuya; bayram törenlerine ve merasimlere, kullanmış oldukları çadır, bayrak, elbise vb. araç ve gereçlere, Türk dünyasının millî bayramlarından Nevruz kutlamalarına doğrudan yansımıştır (Seyidov 1988: 33).

1. Mitoloji, Egemenlik ve Renkler

Altay Türklerine ait Yaradılış destanında tanrı *Kara Han* (Kayra Han) güç sahibi olarak karşımıza çıkar. Gök tanrının *Ak Han*, *Kızıl Han*, *Sarı (Kara) Han*, *Yeşil Han* adlarında dört oğlu vardı. Yakut Türklerine ait Yaradılış destanında *Ürüng-Ayır-Toyon* denilen Yakutların en büyük Tanrısının adı *Be-*

* Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, Perşembe/ORDU
sakucuk@hotmail.com

yaz-Yaratıcı-Tanrı veya Beyaz-Yaratıcı'dır. Bu efsanede geçen *Ak-Ene* veya *Ak-Ana* ya da *Ürüng-Ayğsıt* ise Beyaz Kadın Yaratıcı'dır (Ögel 1998: 430, 431, 444). Altay Türkçesinde *ak* "cennet" Manasına geliyordu. Cennette oturan tanrılara *Aktu* yani *Akhlılar*; "rengi ve ruhu bembeyaz olan" deniyordu. Bunlar *Süt-Ak Göl*'ün yani süt renginde olan göllerin bulunduğu göğün üçüncü katında oturuyorlardı (Ögel 1998: 571).

İyilik tanrısı ve Yakutların güzellik tanrıçası *Ayzıt* gökten gümüş tüylü beyaz kısrak suretinde yere iner, bir çocuk doğacağı zaman tarla, çiçek ve yemiş perileriyle birlikte lohusanın yanına gider, *Ak Göl*'den (Ak Deniz, Süt Denizi, Süt-Ak göl) aldığı bir damla sütü çocuğun ağızına damlatır ve böylece ruh bedene girmiş olurdu (Ögel 1995: 365, Ögel 1998: 103). Başında *ak bir kalpak*, omuzlarında *ak bir atkı* ve ayaklarında *siyah bir çizme* olduğuna inanılan *Ayzıt* adına düzenlenen *Ayzıt Bayramı*'nda yazın yapılan törenleri beyaz elbise giyinmiş *Ülgen*'e bağlı *Ak Şamanlar* idare eder ve ormanda yapılan bu törene kadınlar katılmazdı. Kadınların da katıldığı kışın yapılan törenleri ise siyah elbise giyinmiş *Erlük*'e bağlı *Kara Şamanlar* idare ederdi (2002: 287).

Türklerin en eski inançlarında yer alan *al ruhu* veya *al ateş* adı verilen ateş tanrısı ise koruyucu bir ruhtu (Ögel 1995: 516, Genç 1996: 41). Yakut, Altay, Yenisey Türklerinin inançlarında rastladığımız ve izleri bugün Anadolu'da görülen Al ruhuyla ilgili olarak *Albastı*, *Alkarısı*, *Albız/Albıs*, *Almış*, *Abası* gibi kelimelere rastlarız. Al bastı, *Kara Albastı* ve *Sarı Albastı* olmak üzere ikiye ayrılır. Lohusa kadınlara kötülük yaptığına inanılan bir ruhtur (Ögel 1998: 69, 300). Bu nedenle lohusa yatakta iken başına beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlayıp kırmızı altın takarlar, kırmızı şeker hediye ederler. Bazen de bunun tam tersi olarak lohusa kadına kırmızı hiçbir şey göstermezler ve tedavi için *alazlamaya* başvururlar (İnan 1987: 259, 260, 261, 264). Bununla ilgili olarak Türk hurafelerinde ruhların *ak*, *kara*, *sarı* ve *kuba-esmer* denilen renklerde olduğuna inanılırdı (İnan 1987: 265).

Türk mitolojisinde hayır ilahı *Ülgen*'in koruyucu ruh olarak kabul edilen yedi oğlundan birinin adı *Yaşıl*'dir. Yaşıl Kağan'ın bitkilerin yetişip büyümesinden sorumlu olduğuna inanılırdı (Genç 1996: 41, 42). Tanrı *Ülgen*'in kızlarına ise *Ak Kızlar* deniyordu (Ögel 1998: 571).

Türk mitolojisinde kapıları altından bir saraya ve altın bir tahta sahip olan ve Yakutlar tarafından *Ak Toyun* da denilen ve kendisine beyaz at kurban edilen Tanrı *Ülgen*'in tahtı, nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezi olarak algılanmış ise, sarı renk de merkez ve hükümranlığın sembolü olmuştur (Genç 1997: VIII, 31, Kırmıhan 2001: 110). Örneğin; Oğuz Kağan destanında kağanlık sembolü "Altunlug bel bağı"dır. Cengiz Han'da bu, bez veya ipek üzerine yapılmış altın bir kuşaktı (Ögel 1991: 364). Altının rengini,

merkezin hâkimiyetini ve gücü ifade eden sarı, tarihte Türklerin sıkça kullandığı renklerden biri olmuştur. Öyle ki Türk sarısına “Altın Sarısı” denilmiştir. Buna karşılık sarı, Türk kültüründe aynı zamanda felaketin, kötülüğün, hastalığın, yabancılığın, düşmanlığın ve nefretin de simgesi olmuştur (Bayat 1993: 52).

Oğuz Kağan Destanı'nın islamiyet öncesi rivayetinde *Ay Kağan* tarafından dünyaya getirilen Oğuz Kağan'ın yüzü (öngluki çeragi) *gök*; ağız ateş gibi *kızıl*; gözleri *ela (al)*; saçları ve kaşları *kara*'dır (Kaplan 1958: 148, Sertkaya 1992: 15, Bayat 1993: 14, Ögel 1995: 6, Ögel 1998: 115, 133, Doğan 2002: 310). Bütün bu özellikler Oğuz Kağan'ı kutsallaştırır. Mitolojik bir unsur olarak Manas da doğduğunda gözleri kıpkızıl, yüzü gömgök, vücudu apak, kemiği bakır gibidir (Ögel 1995: 8, Ögel 1998: 136, 498). Oğuz Kağan'ın gözünün kırmızı olması alpliğine işarettir. Zira Anadolu'da çok eskiden beri kullanılan *gözü kanlı* deyimini “hiçbir şeyden yılmayan, hiçbir şeyden korkmayan atak, cesur kimse” manasına gelir (Sertkaya 1992: 15).

Oğuz Kağan'ın gözlerinin *ela* veya bazı kaynaklarda *al* olarak ifade edilmesi ise bahadırılığının işaretidir. Alplerin fiziksel yapıları diğer insanlara göre farklılık gösterirdi. Aynı şekilde destan boyunca *gök* renkli bozkurt gibi tarif edilen Manas'ın da doğduğunda gözlerinin *kızıl*, yamanlığın ve savaşçılığın simgesi olarak sağ avucunda koyun ciğeri büyüklüğünde kara kan pıhtısı olduğu; Cengiz Han'ın ise sağ elinde aşık/saka kemiği kadar bir parça kanla doğduğu rivayet edilir (Ögel 1995: 6, Ögel 1998: 498, Köksal 2002: 585). Manas destanının kahramanlarından *Kançora*'ya elinde kan tutarak,

Külçora'ya ise avucunda kül tutarak doğdukları için bu isimler verilmiştir (İnan 1987: 116, 119, 146, 235, Ögel 1995: 584, Ögel 1998: 500, 536). Bu aslında bir Türk geleneği olmayıp Hint mitolojisinden gelme bir motiftir (Ögel 1995: 584, Ögel 1998: 500, 501). Altay efsanelerinde Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan gözleri ateşli çocuklar görürüz. Çünkü, kan ve kanı sembolize eden kırmızı aynı zamanda gücün, iktidarın, hâkimiyetin ve devlet kurmanın sembolüdür (Bayat 1993: 14).

Altay ve Sibiryada destanlarında da gözleri ateşli ve göğsünde alev yanan çocuk motiflerine rastlarız (Sertkaya 1992: 15, Ögel 1998: 137). Altayların *Maaday Kara* adlı destanında Maaday Kara'nın oğlu ve destanın asıl kahramanı *Köğüdey-Mergen* de tıpkı Oğuz Kağan gibi olağanüstü davranışlar sergiler. “İki kemiğinin ortasında parmak izi şeklinde kara bir ben vardı, göğsü baştan aşağı saf altın idi. Sırtı baştan aşağı saf gümüş idi... Sol elinde sınıksız tutmuştu dokuz yüzlü kara taşı. Sağ elinde sınıksız tutmuştu yedi yüzlü boz taşı...” (Demir 2001: 56). Manas'ın *Ak Kula* ata bindiği ve *ak* zırlı bir elbise giydiği bilinmektedir (İnan 1987: 147). Kazaklara ait *Koblandı/Koolandı*

Batır destanında ise destan kahramanının yüzünün, kolunun ve süngüsünün ak renkte olduğu görülür (Nadirof 1996: 298).

Oğuz Kağan'ın birinci eşi gökten bir *gök ışık* içerisinde iner. Güneşten ve aydan daha parlaktır. Alnında *ateşli ve parlak bir beni* vardır. Bu ben *Demir Kazık* (kutup yıldızı) gibidir. Oğuz Kağan'a *Gün, Ay, Yıldız* adlı üç oğul doğurur. *Altay Buçay* destanında da kahraman Gök, Güneş ve Ay'ın kızları ile evlenir (Bayat 1993: 24). Oğuz Kağan'ın bir ağacın kovuğunda rastladığı ikinci eşinin gözü *gökten daha gök'tür* (Bayat 1993: 148). Oğuz Kağan'a *Gök, Dağ* ve *Deniz* adlı üç erkek çocuk doğurur.

Tan yeri ağarınca Oğuz Kağan'ın çadırına *güneş gibi* bir ışık girer ve bu ışıktan *gök tüylü, gök yeveli* büyük bir erkek kurt (kök tülüklük kök çallug bedik bir irkek böri, yılku yallı gök bürü) çıkar (Doğan 2002: 310). Gök kurt Tanrı'nın alâmet ve habercisi, kurtarıcı (Oğuz ve Kıpçaklarda), ata (Çiğil, Yağma, Karluk boylarında), koruyucu olarak askerin önünde yürür ve yol gösterir (Bayat 1993: 42, 47). Oğuzlar, Altaylar ve Sibiryalı Türkleri *Kök Börü/Böri* (Boz Kurt) yerine daha çok *Ağ Börü*'yü kullanmışlardır. *Kök Börü*'nin Moğollardaki adı *Şira Nogay* (Sarı Köpek)'dir. Alankova her ayın on dördünde gece aydan gelen bir ışıktan olma *Şira Nogay*'dan hamile kalır (Sertkaya 1992: 15).

Oğuz Kağan Destanında *kök/gök* kelimesinin yüce; mavi, boz gök manasına geldiğini ve aynı zamanda özel isim olarak da kullanıldığını görürüz (Doğan 2002: 309). Bozkurda ise Türk mitolojisinde *gök, boz, ala, ağ* ve *sarı* gibi renkler yakıştırılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde bazı renkler birbirine çok yakın olmakla birlikte aralarında kullanım farklılığı söz konusudur. Örneğin; Türkçe olan *al* ve *kızıl* kelimeleri ile Arapçadan dilimize geçmiş olan *kırmızı* sözcüğü birbirlerinden farklı kullanımlara sahiptirler.

Gök rengi Türk lehçelerinde boz, bozumtul, çal (kır) bazen ala kelimesiyle; boz ise göyümtül, yeşil, çemen, otlak kelimeleriyle karşılanmıştır (Bayat 2002: 523). *Böri* kelimesi aynı zamanda gök yüzünün rengini karşılayan bozun karşılığıdır ve Moğolca gök rengi demektir (Bayat 1993: 53, 54, Ögel 1995: 111, Ögel 1998: 43). "Türkçede boz renk, Avrupalıların gri rengine karşılıktır. Gri rengin ise koyudan açığa doğru pek çok tonları vardır. Moğolca metni tercüme eden Çinli yazar, bu kurdun rengi için 'Gök renginde kurt' demiştir. Bu renk daha ziyade mavi-gri bir renktir." (Ögel 1998: 575). Bu bağlamda *ak, boz, mavi* ve *ala* renklerinin Gök Tanrı inancı ile ilgili olduğu bir gerçektir (Bayat 2002: 523).

Orhun Abidelerinde Kültigin'in *Boz ata, Bayurku ak ata, Başgu boz ata, Alp-Şalçı ak ata, Ögsüz ak ata, Kedimlig toru ata, Azman ak ata, Az yağız ata* bindiği görülür (Yılmaz 2003: 128-129, User 2009: 217-218). Türk destanlarında meşhur atlar daima renkleriyle anılmış ve Türk büyüklerine atının ren-

gine göre ad verilmiştir (Ögel 1991: 451). Oğuz Kağan *alaca* (kaşka) bir ata (çokurdın aygır at) biner. Dede Korkud Hikâyelerinde Konur atın, Boz aygırın yanında *Ak/Ağ boz at*, *Boz at*, *Al aygır*, *Yelisi Kara Karlık at*, *Kara aygır*, *Duru aygır*, *Alaca at*, *Tepel Kaşga aygır*, *Ak bedevi at*, *Gök bedevi at*, *Karagöz at* gibi adlandırmalara başvurulduğunu görürüz (Nerimanoğlu 1996: 73, Yılmaz 2003: 129).

Dede Korkud kitabında büyük kahramanlar bindikleri atla anılırlar. Örneğin; *Kongur atlı Kazan*, *Kazan Bey'in inacı boz aygırlu Böyrek* gibi (İnan 1987: 182). Bey Böyrek'in atının adı Benli Boz'dur. Dede Korkud hikâyelerinde iyi cins Türk atı için *kara kazılık at* ifadesine rastlarız (Ögel 1991: 445). Moğollarda *Teptengeri* adlı Moğol kâhini boz bir ata biner, göğe çıkar, dolaşır dönerdi. Hızır'ın kır veya boz atı kanatlıydı. Manas destanında adı geçen *Akbudan*, *Akkula* gibi isimler de bu türdendir. Manas'ın *Ak Kula* adını taşıyan ve destanda yüz sayfa tasvirine yer verilen *Ak Boz/Buz*, Bay Böyrek'in *Deniz Kulu* ve *Boz Aygır*'ı sayılı meşhur atlardandır (İnan 1987: 111, 116, Ögel 1998: 304).

Güney Sibiry'a'da, Çungarya bozkırlarında yaşayan Baraba Türklerine ait *Jestey Mönkö* masalının kahramanı *Jestey Mönkö*'nün bir diğer adı da *Kahverengi Yeleli Alacalı Atlı Jestey Mönkö*'dür (Hyo-Joung Kim 2004: 44). Kırgızlara ait *Ayman Çolpan* destanında *Kötubar*'ın atının adı *Küre*'dir (İnan 1987: 184). Türk destanlarında ve halk edebiyatında en çok kır ata yer verilmiştir. Anadolu'da atlara özgü kır renginin *demir kır* gibi daha pek çok tonuna rastlamak mümkündür (Ögel 1991: 400). Köroğlunun kır veya kır renkli bir atı vardı. Battal Gazi'nin atının adı *Div-zâde Aşkar*'dı (Boratav 1931: 60).

Eski Türklerde açık renkli, beyaz veya boz renkte üç yaşındaki atlar Tanrıya kurban edilirdi. Kurban edilen atlar genellikle *ak-boz kısrak* veya *alnı akıtmalı kısrak* olurdu. Örneğin; Manas'ın kahramanları mutlaka alnında beyaz noktası veya akıtması olan kısrak kurban ederlerdi. Kağanlar genellikle *ak* veya *boz* renkte atlara binerdi (İnan 1987: 133, 136, 141, 145, Bayat 1993: 157). Kuzey Türk destanlarından başlamak üzere Dede Korkud'a kadar süregelen bu *ak-boz at* deyişi Türk kültür düşüncesinde adeta kök salmış ve yaygın olarak kullanılmıştır (Ögel 1991: 399).

Hitaylarda beyaz ata binilerek beyaz tilki avına çıktığı, beyaz atla beyaz öküzün Gök tanrıya kurban edildiği ve Çin imparatoruna nadir ve değerli oldukları için hediye olarak geyik, kurt, tavus ve kaplumbağa gibi hayvanlardan daha çok beyaz renklilerin tercih edildiği görülür (Ögel 1998: 550).

Oğuz Kağan'ın bakanlarından *Uluğ Türük/Türk*, *ak sakallı*, *kır saçlı*, tecrübeli, kâhin özelliklerine sahip biriydi (Kaplan 1958: 139). *Ak-boz* atlı *Aksakallı*

Ata büyüklüğü, tecrübeyi, yaşlılığı, akli ve bilgeliği simgeliyordu. Rüyasını Oğuz Kağanla paylaşan Ulu Türk'ün bu davranışı şamanlara özgü bir davranıştır (Bayat 1993: 58). İrkil Hoca ve Manas destanında *Kara Tölek* (Kara Falcı) aynı konumdadır (Bayat 1993: 60). Dede Korkud destanında *Aksakallı* rolüyle karşımıza çıkan Dede Korkud veya Korkut Ata, Kazaklarda aynı zamanda şamanların hamisi ve kopuzun atası olarak karşımıza çıkar (Bayat 1993: 61). Türk mitolojisinde bir de şamanist Altay ve Sibirya masallarında karşımıza çıkan *Göksakallı* veya *Aksaçlı* ihtiyar motifi vardır (Köksal 2002: 593-594). Bilge Tonyukuk, Korkut Ata tiplerini ve Manas'da geçen *Göksakallı* vezir (Mengdi-Bay) de bu bağlamda *Göksakallı* veya *aksaçlı* ihtiyar olarak düşünülebilir. Kırgız masallarında da Hızır genellikle *Göksakallı* olarak isimlendirilmiştir (Ögel 1998: 134). Yine Manas destanında mezarla ilgili olarak *Ak-saray* ve *Gök-saray* ifadelerinin kullanıldığını görürüz. Burada geçen *gök* kelimesi *Göksakallı*, *Gökkurt*, *Göktürk* kelimelerinde olduğu gibi kutsal bir renk ifade eder (Ögel 1998: 513).

Ülkesini oğullarına paylaştıran Oğuz Kağan büyük bir kurultay toplar. Sağ yanına kırk kulaç direk diktirir, üstüne bir *altın tavuk* koyar, altına bir *ak koyun* bağlar. Sol yanına kırk kulaç direk diktirir, üstüne bir *gümüş tavuk* koyar, dibine bir *kara koyun* bağlar. Sağ yana Bozoklar, sol yana Uçoklar oturur (Kaplan 1958: 141, Bang ve Rahmeti 1970: 1-29, Ögel 1998: 127). Oğuzlarda kağanın sağ tarafında tacın, tahtın varisi, solda ise baş kumandan otururdu. Dolayısıyla Bozokları temsil eden ve gökten inen mavi renkli ışığın içerisinden çıkan Oğuz'un ilk eşinden doğan *Gün*, *Ay* ve *Yıldız*'in sağda oturmaları yüksek bir konumda olduklarının işaretidir (Bayat 1993: 164).

Oğuz Kağan destanında *mavi*, *kızıl*, *al*, *ak*, *kır*, *ela*, *kara* gibi renkler ön plana çıkar. Oğuz kağanın yüzünün *mavi* olması, birinci eşinin gökten inen *mavi* bir ışıktan çıkması, ordusuna kılavuzluk eden kurdun *mavi* renkte olması kutsallıkla ve tanrıyla bağdaştırılabilir (Heyet 1996: 59). Çünkü *mavi* genellikle gök rengi olarak kullanıldığı için Tanrı'nın ululuğunun ve yüceliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında Türk kültüründe gök, semavi bir kavram olarak; *Gök Tanrı*, *gök kurt* (Bozkurt), *gök boynuzlu keçi*, *gök öküz*, *gök Türk*, *gök yüzlü Oğuz* şekillerinde karşımıza çıkar (Bayat 1993: 52). Yakut, Altay ve Manas destanlarında gök renginin sembolize ettiği değerler aynıdır (Bayat 1993: 53).

Oğuz Kağan'ın oğullarının *altın* bir yay bulması, devlet yapısı bakımından hükümdarlığın, merkezin gücüyle açıklanabilir. Oğuz Kağan'ın altın kemere sahip olması da bu mânâdadır (Bayat 1993: 145).

Destandan halk hikâyesine geçiş devresi ürünlerinden Dede Korkud Hikâyeleri'nde ise *kara*, *ağ/ak/ağca*, *al/ala*, *kızıl/kırmızı*, *boz*, *gök*, *sarı* renkleri hâkimdir. *Kara* ise tartışmalı bir renktir, bir taraftan karanlık güçler, suç ve kötü-

lük olarak değerlendirilirken, bir taraftan da sadakat, sebat, dayanıklılık, ihtiyat, bilgelik ve güvenilirliğin simgesi olarak görülmüştür. Diğer renklere göre daha fazla kullanılan ve büyüklük, yükseklik, başatlık, bedbahtlık (Dilaçar 1988: 15) içeren *kara* rengiyle ilgili olarak *kara koyun yahnisi, koyun yününden yapılan kara keçe, keçe ile kaplanan kara otağ, misafirin altına döşenen kara keçe, kara Dervend, kara kaygulu, kara ahşam, kara koç at, kara süzme gözler, kara bağır, kara gün, kara bulut, kara saç, kara kaş, kara sakallu, yilisi kara kazılık at, kara şiven, kara tonlu derviş, kara çekik gözler, kara baş, kara polad öz kılıç, kara kaplan, kara ölüm, kara tağ, kara toğuz, kara buğa, kara buğra, kara inek buzağusu, kara pusanık (koyu renkli duman), garalı göylü otağ, kara dinli/donlu kâfir* (Hristiyan keşişler) gibi adlandırmalara başvurulduğunu görürüz. Kâfirlerin evleri için ise “Kara tonguz damı” ifadesi kullanılır (Heyet 1996: 57). Kâfirler ve dervişler genellikle *kara tonlu*, Oğuzlar *ağ tonlu* olarak nitelendirilirler. Matem esnasında Oğuzlarda *ağ ton* çıkarılır *kara ton* giyilir. Beyrek öldüğünde Ak-Boz atının kuyruğu kesilir, kırk elli yiğit *ak* giysilerini çıkarıp *gök* sarırlar, sarıklarını yere vururlar, nişanlısı Banıçiçek de *ak* kaftanını çıkarıp *karalar* giyer (İnan 1987: 470). Oğuzlar, Kazaklar ve Kırgızlarda atın kuyruğunun kesilmesi aynı zamanda yas belirtisidir (Zaripova Çetin 2009: 90). Bunun gibi Beyrek öldükten sonra çadırının *kara* ve *gök* renklerle örtülmesi de matemî simgeler (Seyidov 1988: 35).

Dede Korkud hikâyelerinde Oğuzların başlarına sarık sardığı, kâfirlerin ise *kara* şapka giydikleri ve Oğuz beylerinin kulaklarına alp ve yiğit olmanın sembolü olarak *altın küpe* taktıkları görülür (Kaplan 1958: 157, Ögel 1991: 367). Dede Korkud hikâyelerinde saadeti temsil eden *ağ/ak/ağça* rengiyle ilgili olarak *ak otağ, ak meydan, ak elbise, ak gümüş, ak tağ, ağ yüz, ağ alın (temiz, iyi insan, saf kişi), ağ sakallu kocalar, ağ koyunlar, ağ pürçekli, ağ kaftan, ağ sunkun kuşu, ak/ağ eller, akça yüzlü, ağ boz at, ağ otağ, ağça koyun, ağça ten, ağçam yüzlü, ağça koca* gibi adlandırmalar karşımıza çıkar. Hikâyelerde *ak bürçekli ana* ifadesi de sıkça tekrarlanır.

Bayındır Han bir yere *ağ otağ*, bir yere *kızıl otağ*, bir yere *kara otağ* kurdurur. Kimin oğlu kızı yoksa *kara otağ*a alınmasını, altına *kara keçe* döşenmesini, önüne *kara koyun yahnisinden* konulmasını emreder. Oğlu olanın *ak otağ*a alınmasından, *ak* rengin erkek çocuğunu; kızı olanın *kızıl otağ*a alınmasından *kızıl* rengin kız çocuğunu; çocuğu olmayanların yani bedbahtların *kara otağ*a alınmasından, *kara* rengin bahtsızları sembolize ettiğini anlarız (İnan 1987: 173, Zhussipbayev 2001: 34). Beyrek’in beşik kertmesi nişanlısı Banı Çiçek *kızıl otağ*da oturur. Beyrek esir olduğu ve ölüm haberi geldiği zaman matem belirtisi olarak *ak* çadır terkedilerek *kara* çadıra geçilir (Kaplan 1958: 149). Kan Turalı kırk yiğidi ile Trabzon tekfurunun kızını istemeye gittiğinde kendi-

sini ağırlamak için *ak* çadır dikerler ve altına *ala* halı döşerler (Kaplan 1958: 151).

Dede Korkud hikâyelerinde en çok sevilen renk, ergenliğin, mutluluğun ve muradın simgesi olan *kırmızıdır* (Ögel 1991: 385). Banı Çiçek'in otağı ve Beyrek'in giydiği güveyilik kaftan, *kırmızıdır*. Aynı şekilde Kazak, Kırgız hikâyelerinde *kızıl* kaftan; eski Başkurlarda ise *kızıl* cepken, güveyilik alameti olarak karşımıza çıkar (İnan 1987: 189). Banıçiçek'in Yalançioğlu Yaltaçuk'la düğünü olurken giydiği gelinlik kaftan da *kırmızıdır*. Dolayısıyla *kırmızı* renk, Oğuzlarda olumluluğun simgesidir ve gelin/güvey elbiselerinde ve otağlarda kullanılır. Beylerden bir çoğunun çadırı ve evi *aladır* (Kaplan 1958: 149, Yılmaz 2003: 134-135). Yine güzellik unsuru olan yanağın rengi, duvak, şarap ve şarabın keskini *al* renklidir. Deli Dumrul, kılıç ile üzerine yürüdüğünde *al* kanatlı Azrail güvercin olur ve pencereden uçar gider (Kaplan 1958: 150). Kız çocuğu olanların gireceği otağın rengi *kızıldır*. Develerin tüyü *kızıl*dır. Bay Püre'nin evine şiven girince kızı, gelini *ak* ellerine *kızıl* kına yakmaz olurlar. Beyrek'e nişanlısından ergenlik bir *kırmızı* kaftan gelir, Beyrek giyer. Oğuz Türkleri'nde güveyiler, nişanlılar *kırmızı/kızıl* kaftan giyerken bekârların *beyaz* kaftan giydiği görülür (Heyet 1996: 58, Yılmaz 2003: 136).

Hikâyelerde *al/ala/alaca* rengiyle ilgili olarak *al kanatlı Azrail*, *al aygır*, *al duvak*, *al yanak*, *al şarab*, *al şarabun itisi*, *al duvaklı gelin*, *ala göz (ela göz)*, *ala tağ*, *ala geyik*, *ala şayvan*, *ala kollu*, *ala evren*, *ala gözülü kız*, *ala yılan*, *ala at*, *ala kaz*, *alaca kaz*, *alaca at*, *alaca atlu karaca kâfir*, *alça kan*, *alça kopuz*; *kızıl/kırmızı* rengiyle ilgili olarak *kızıl otağ*, *kızıl deve*, *kızıl kaftan*, *kızıl kına*, *kızıl altun*, *kızıl yanaklı*, *kızıl ala gerdek*, *göksi kızıl dügmeli kâfir kızları*, *kan yaş*, *kırmızı otağ*, *kırmızı kaftan* gibi adlandırmalara rastlarız. *Boz* rengiyle ilgili olarak *ağ boz at*, *bozca çayır kuşu*; *mavi* rengiyle ilgili olarak *karalı mavili otağ*, *göklü*, *gök sakallı*, *gök çayır*, *gök demirli*; *sarı* rengiyle ilgili olarak *sarı elbiseli Selcen Hatun*, *saru yılan*, *saru* gibi renk ifadelerine başvurulur (Burdurlu 1972, Defne 1988, Sepetçioğlu 1990, Karabaş 1996, Sakaoğlu 1998, Ergin 1999, Gökyay 2000, Tezcan 2001, Ertop 2002, Sakaoğlu ve Duymaz 2003, Yılmaz 2003).

Kırgızların *Ak Koyon* (Ak Tavşan) adlı hikâyesinde bir kızın ölen kardeşini geçici olarak bir yere gizlemesi sonra erkek gibi giyinerek yolda rastladığı iki hanın kızlarıyla evlenip onları alıp gelişi ve sonunda kardeşini diriltip kendinin *ak tavşan* donuna girişi anlatılır. Yine Kırgızların *Ak Maktım* (Ak Pamuk), *Ak Köbök* gibi efsaneleri de önemlidir (Moldobayev 2001: 34).

2. Türk Lehçelerinde Renk Anlayışı

Şamanizmde *gök-ak-kızıl-kara* temel renklerdir. *Gökhan*, *Akhan*, *Kızılhan*, *Karahan* gibi adlandırmalar da buna örnektir (Kaşgarlı 1984: 32, 35, 40).

Gök Tanrı dinine inanan Türkler için *gök* mavidir. Şamanlar ululuğu temsil eden mavi rengi, *gök* kelimesiyle adlandırmışlardır. Ancak *gök* rengi aynı zamanda yeşili de karşılar. Orhun kitabelerinde yeşil karşılığı olarak *yaşıl* geçmekle beraber *Gök-İrmak* isimlendirmesinde *gök*, yeşil karşılığı kullanılmıştır (Kafalı 1996: 50). Orhun kitabelerinde *yağız yer* ifadesiyle kara toprak kastedilmiştir. Aynı şekilde beyaz ile siyahın karışımından ibaret *boz* da toprak rengi olarak karşımıza çıkar (Kafalı 1996: 52).

Göktürklerde *al* renk aynı zamanda hakanlık simgesidir. Göktürk Kağanı, Mohan Kağan'ın ve Oğuz Kağan'ın gözlerinin *al* olması bu mânâdadır (Ögel 1991: 404). “Türk lehçelerindeki çok sayıda renk adları arasında ancak *kara*, *ak*, *kızıl*, *yaşıl* (yeşil) ve *sarının* her yerde yaygın olduğu ve her şey için kullanılabilmesi ifade edilmektedir. Buna karşılık *ala*, *kök*, *boz* ve *kır göze* çarpan anlam genişlikleri ile belirli nesnelere için sınırlı renk ifadeleridir.” (Özkan 2002: 429).

Destanlar döneminden başlayarak kullanılan çeşitli isimlere bakıldığında tarihte ak ve kara kelimelerinin yoğun olarak kullanıldığını görürüz. Örneğin; Ak Han-Kara Han, Kır Han, Gök Han, Kök-Katay, Ak Koyunlular-Kara Koyunlular, Ak Tatarlar-Kara Tatarlar, Ak Hazarlar-Kara Hazarlar, Ak Kalmuklar-Kara Kalmuklar, Akşitler, Ak Süyek (ak kemik=asiller), Kara Süyek (kara kemik=avam, halk), Kara Kırgız, Ak Hunlar, Kara Hunlar, Kara Boğdan, Kara Bodun, Karahanlılar gibi (Gabain 1968: 107-108, Sertkaya 1992: 12, Kafalı 1996: 49-50, 51). Yine tarihte Altın Orda Hanlığı'nın batı kanadı Ak-Orda, doğu kanadı Gök-Orda olarak isimlendirilmiştir (Kafalı 1996: 50).

Oğuz Türklerinde, Dede Korkud'da yasın karşılığı *beyaz* çıkarıp *siyah* giymektir. Bu nedenle Oğuzlarda, Kırgızlarda, Azerilerde ve Altaylarda *ak*, *gök* ve *kara* renkleri bazen ayrı, bazen de birlikte matem, kederin ve yasın simgesi olmuştur (Seyidov 1988: 35, 48). Bir diğer yas davranışı ise *kara* giyiniş *gök* sarınmak şeklinde karşımıza çıkar. Nitekim yas belirtisi olarak eskiden bazı yerlerde *gök* bayrak asılıyordu (Ögel 1991: 463). Abdülkadir İnan'a göre şehit bayrakları *beyaz* idi (Ögel 1991: 434).

Azerbaycan hikâyelerinde *gök* renk kederin, matem belirtisidir. Azerbaycan'ın Cebraıl, Sabirabad, Ağdaş, Gence gibi bölge ve şehirlerinde tabutun üstüne *gök* ve *kara* örtülmesi geleneği bugün de devam etmektedir (Seyidov 1988: 36).

Türkmenlerde *ak*, çok sevilen renklerden biridir. *Yolun ak bolsun* “yolun açık olsun veya işin iyi olsun”, *ak zat alınıya yağışı* “beyaz şey kadere iyi gelir”, *ak süyt emen oğlan* “sevgiyle, mehirle büyüyen oğlan”, *ak öy* “bereketli ev, devletli ev”, *aksakal* “lider, düşünür”, *ak düyâni gördüymü?* “olan şeyden

haberini var mı?”, *ak goynuyı bermek* “63 yaşına yani Hz. Muhammed’in yaşına geldiğinde beyaz koyun kurban etmek”, *ak cüyce dâlsin* “sen de tam suçsuz değilsin” gibi ifadelerde bunun örneğini görmek mümkündür. *Kara* renk ise Türkmenlerde genellikle olumsuz şeyleri nitelemek için kullanılmıştır. *Maskara, yüzü kara, kara gün, kara yer, kara geyinmek, karabaht, kara ter olmak* gibi (Nurmemmet 1996: 81).

İdil-Ural Tatarları’nda samimi kişi Manasına *ak yüzlü kişi, ak gönüllü kişi* tabiri vardır. *Ak yol* sözü ise sağlığı ve iyiliği anlatır. *Ak kilet; yazlık ev, ak munça; ak hamam, ak ev; misafir evi* demektir. Düğünden önce kız tarafından damada ve akrabalarına verilen hediyeye ise *ak veya ak verme, akkel seki, aklaşu* gibi adlar verilir. Kumuk Türkleri buna *aklık*, Türkmenler *akılık* derler. Bunlara ek olarak Tatar edebiyatında *ak böri* “ak kurt”, *akbüz at, aksakallı kurt* motiflerine rastlanır (Nadirof 1996: 297). Tatar Türklerinde *Bäbi Tuyı* (Bebek Düğünü: Kundak, minder), *Nikah Tuyı* (Evlilik Düğünü: Ak Börkänçek; Ak Duvak, gelini kayınbaba evi eşliğinden geçirmek için kullanılan minder) ve *Däfin Tuyı*’nda (Defin Düğünü: Ahirät Külmäge=Kefen) ağırlıklı olarak *aklığı, temizliği, iyiliği* simgeleyen ve Tatar Türklerince kutsal renk sayılan *beyaz* renk kullanılır (Zaripova Çetin 2009: 57-58, 125, 130). Kereşin Tatarları’nda kızın çeyizinden düğün yapıldığı gün uygulanan beyaz renkte olan işlemeli havlu, masa örtüsü vb.lerini sergilemeye *Ak Çığaru* denir (Zaripova Çetin 2009: 90). Astrahan Tatarlarında kız damat evi tarafından özel gönderilen ve *nihak şäle* denilen beyaz renkte ince şalı örtünür (Zaripova Çetin 2009: 95). Tatarlarda gelin ve güvey için hazırlanan evin özel bölümüne *Ak Kelät* (Ak Otağ) adı verilir (Zaripova Çetin 2009: 96). İstisna olarak sadece Astarahan Tatarlarında kadınlar *siyah* elbise giyer, yas tutarlar ve eğlence olan yerlere gitmezler. Bir yıl sonra yasin bittiğini ilan etmek için yas tutan kadınlara beyaz kumaş hediye ederler. Aynı geleneğe Kazaklarda da rastlama mümkündür (Zaripova Çetin 2009: 131). Milli renkleri açık mavi, beyaz ve sarı olan ve Türkçe konuşan Musevi dinine mensup Kırım Karaylarında düğünlerde mutlaka sağlık ve mutluluğu ifade eden *beyaz* keçe veya post bulundurulurdu (Altınkaynak 2006: 1, 65). Ölüm halinde ise yere *siyah* keçe veya deri serilir ve akrabalar bu *siyah* keçenin üzerine çıkarlardı. Tabutun üzerine *siyah* bir örtü örtülür. Yas süresince kadınlar başlarına *siyah* örtü örterler ve *siyah* giysiler giyerlerdi. Aynı şekilde erkekler de *siyah* kuşak ve *siyah* giysiler giyerlerdi. Yasin bittiği yedinci gün tekrar *siyah* keçe üzerine çıkarlardı (Altınkaynak 2006: 83, 85, 86). Ana dilleri Türkçe olan Ortodoks mezhepli Hristiyan Urum Türklerinde ise kadınlar 40 gün veya bir sene boyunca yas işareti olarak *siyah* baş örtüsü takarlardı (Altınkaynak 2008: 240).

Gagavuzlara ait türkülerde Gagavuz kızlarının yüzlerinin *beyaz*, yanaklarının *pembe*, kaşlarının *ince ve siyah*, gözlerinin *menekşe* (menevişe) renginde tasvir edildiğini görürüz (Stamova 2007: 61).

Beyaz, siyah ve mavinin özel bir anlamı olan Kazaklarda *kara* renk soğuğu, rahatsızlığı, ağır başlılığı; *kırmızı* ateşi, sıcaklığı; *yeşil* diriliği, gençliği; *beyaz* temizliği, saflığı; *mavi* göğe bağlı inancı, ebediliği ve uzun yaşamı simgeler (Kadaşeva 1996: 95).

Karlı dağlar Manasına *ala-dağ* “ala-too” tabirini kullanan hayvancı ve köylü Kırgızlar çakır gözlü ve gözünde leke bulunanlar için *közü çekir*; sarı kızıl saçlı insanlar için *bıştaktay sarı*; çiçek bozuğu veya beyaz benekli fonlar için *çaar*; beyaz benekli şeyler için *alamık* kelimelerini kullanmış ve morarma karşılığı *kök-ala/gök-ala* kelimesini tercih etmişlerdir (Ögel 1991: 455-456, 471, 491).

3. Coğrafya ve Renkler

Şaman inancına göre Şamanizmde *koyu mavi* doğuyu, *kızıl* (kırmızı) güneyi, *beyaz* batıyı, *siyah* ise kuzeyi simgeliyordu (Ziyai 2007: 46-47). Hun imparatoru Mete'nin Çin imparatorunu kuşatırken *beyaz* atların hepsinin Batı yönünde; *Mavi* (kır) atların doğuda; *siyah* atların kuzeyde; *kırmızı* yani doru atların ise güneyde yer aldığını ve ordunun at renklerine göre düzenlendiğini görürüz (Ögel 1991: 177). Buna göre; Hunlarda “Dini değeri çok yüksek olan kır atlar, doğuyu sembolize ederken batıyı, boz atlar güneyi, doru atlar ve kuzeyi de yağız atlar sembolize etmektedir.” (Özkan 2002: 430).

İ.Ö. 206-İ.S.221 yılları arasında yaşayan Han zamanından beri Çinliler doğu, batı, güney ve kuzey karşılığı olarak *mavi/yeşil*, *ak*, *kızıl*, *kara* renklerini kullanmışlardır. Buna sonradan toprak unsuru *orta* kavramının ifadesi için *sarı/yıldız* rengini eklemişler ve bu sistemi Wu-lun *beş dolaşanlar* olarak adlandırmışlardır (Gabain 1968: 107). Bu kozmik görüş Türk ve Moğollar tarafından da bilinmektedir. Türklerde yön ve renk kavramını Nerimanoğlu'nun (1996: 72) verdiği bilgilerden yola çıkarak bir tablo ile şöyle gösterebiliriz:

Tablo 1: 11. Yüzyıla Kadar Türklerde Yönler ve Renkleri

	Kuzey	Güney	Doğu	Batı
Hunlar	Kara	Al	Kır (Boz)	Ak
Köktürkler	Yağız (Konur)	Doru (Koyu-Boz)	Kır-Boz	Ak
Uygurlar	Kara	Kırmızı	Kök-Yeşil (Mavi)	Ak

Buna göre içerisinde Türk adının geçtiği ilk Türk devleti olan Göktürklerde *kuzey-kara*, *güney-kızıl* (al), *doğu-gök* (yeşil) ve *batı-ak*'tır (Genç 1996: 41, Genç 1997: 5). Göktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtlarında geçen Ak

Sub, *Ak Termel*, *Kara Sub*, *Kara Yotulkan*, *Kök Öng* ve *Yaşıl Ögüz* birer ırmak adıdır. *Kara Köl* ise bir gölün adıdır (User 2009: 143, 144, 146, 147). Yine Altay dağları çevresindeki ırmaklardan bazılarının *Ak-Buura*, *Aksuğ*, *Karasuğ*, *Kızılsuğ*; bazı dağların ise *Kara Kurum*, *Karadağ*, *Kızıldağ*, *Gök Dağ*, *Gökçe Dağ*, *Akdağ*, *Akkaya*, *Boz Dağ*, *Ak-Boz*, *Ala Dağ*, *Kızıldağ*, *Kızılkaya*, *Or Tağ*, *Kür Tağ* gibi adlar taşıdıklarını ve bu adların mitolojiyle de uygunluk gösterdiğini görürüz (İnan 1987: 50, Ögel 1995: 430, 446).

Karahanlı dönemi eserlerinden Kâşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgati't-Türk adlı eserinde yer alan ilk Türk Dünyası Haritası'nda ise yönler renklerle belirtilmiştir. Haritada kullanılan *kırmızı*, dağları; *sarı*, yerleşim yerlerini, kumsal, sahara ve bozkırları; *boz* (gri), ırmak ve nehirleri; *yeşil*, denizleri, *siyah* ve *kırmızı*, coğrafi sınırları ifade eder (Nerimanoğlu 1996: 73, Çitgez 2008: 55-60).

Osmanlı tarihinde Bogdan'ın kuzeyi *Kara Bogdan* olarak nitelendirilmiştir. *Gök Deniz* (Hazar Denizi), *Akdeniz*, *Karadeniz*, *Karabağ* gibi isimlendirmelerde renklerin ön plana çıktığını görürüz. *Gökçedağ*, *Gökçeada*, *Gökçedeniz*, *Göksu* gibi coğrafik isimlendirmelerde de *gök* kelimesine sıkça yer verildiğini görürüz. Yine Türkler doğuda bu isimle adlandırılacak deniz bulunmadığı için büyükçe bir gölün adını *Gökçe Göl* koymuşlardır (Kafalı 1996: 49). *Kızıldeniz* ve *Karadeniz* gibi adlandırmalarda yalnız Türkler, Bulgarlar ve Yunanlılar *Kızıldeniz'e Akdeniz* demişlerdir.

Özcan Başkan (1970: 240, 241, 243) tarafından Türkiye'de yapısında kale, hisar, konak, höyük ibarelerini taşıyan köy adları üzerine yapılan kapsamlı bir araştırmada en fazla *kara* (2500) rengin kullanıldığı, bunu *ak* (800), *gök* (400), *sarı* (400), *kızıl* (400) ve *boz* (200) gibi renklerin izlediği ve genel olarak *kara*, *siyah*, *ak*, *beyaz*, *boz*, *al*, *kızıl*, *peembe*, *sarı*, *yeşil*, *mor* ve *gök* gibi renk adlarına yer verildiği görülmüştür. Bayraktar (2005, 2006a, 2006b: 215, 2009: 109, 115) tarafından renklerin anlam ve kavram boyutu üzerine yapılan çalışmalarda Türkiye Türkçesinde 180 yer adında *sarı*, 99 yer adında *boz*, 42 yer adında *kızıl*, 40 yer adında *kır*, 28 yer adında *ak*, 4 yer adında *kırmızı*, 1 yer adında *al* rengin kullanıldığı tespit edilmiştir. Muğla'daki yer adlandırmaları üzerine Ali Akar (2006: 54) tarafından yapılan benzeri bir çalışmada da en çok *kara* (353), *kızıl* (153), *ak* (145), *sarı* (61), *boz* (47), *gök* (43), *akça* (38), *ala* (23) gibi renklerin kullanıldığı belirlenmiştir. Buna göre Türkçede dağ, tepe, deniz, ırmak, göl ve yerleşim birimlerinin adlandırılmasında genellikle Türkçe renk adları kullanılmıştır.

4. Bayraklar ve Renkler

Egemenliğin ve millet olmanın göstergelerinden biri de bayraktır. Bu bakımdan bayraklardaki renkler, Türk millî düşüncesinde renk kavramının oluşumu hakkında bize önemli ipuçları verir. Eski Türkler devleti, halkı koruyan koru-

yucu ruhun aynı zamanda devlet olmanın işareti olan bayrakta olduğuna inanırlardı (Bayat 1993: 152). Bayrak rengiyle, şekliyle etnik yapıyı, halkın düşüncesini, psikolojisini, gelişmişlik seviyesini, devletin ve kağanın gücünü yansıtan bir araç konumundaydı.

Hükümdarın çadırının karşısındaki bayrak sayısı aynı zamanda devletin azametini gösteriyordu. Göktürklerin hükümdarlık çadırında dört bayrak asılıydı. Tarihte dokuz bayraklı Türk ve Moğol hükümdarlarının da olduğu bilinmektedir (Bayat 1993: 153).

Eski Türklerde şaman törenlerinde *ak-kızıl-gök* olmak üzere üç bayrak veya tuğ kullanılmıştır (Ögel 1991: 429). Cengiz Han'ın tuğu ile bayrağı *beyazdı* (İnan 1987: 158, Ögel 1991: 377). Göktürklerin bayrağı ise *maviydi* (mavi-yeşil *turkuaz* karışımı). Manas'ın alplerinin bayraklarının çoğu *kızıldı*. Nogay ve Kazak destanlarında da *ala* ve benekli bayraktan söz edilmektedir. Nogay destanlarında bayrak yerine *al bayrak*, *sarı tu*, *ala tu*, *al calav* gibi ifadelerin kullanıldığını görürüz.

Çin kaynaklarına göre Göktürk ve Uygurlar döneminde kuzeydeki Kırgız hakanlarının otağında *kırmızı* bayrak bulunuyordu ve halk, buna saygı gösteriyordu. Kırgız Türklerinde *kırmızı* bayrak, yerini 11. yüzyılda *yeşil* kumaştan yapılmış bayrağa bırakmıştır (İnan 1966: 71, 75, Köprülü 1992: 248). Uygur ve Moğollarda *Al Kaftan* veya *Al Damga* hakanlık sembolü sayılıyordu. Bu konuyla ilgili olarak İnan (1968: 265) Türklerin al bayrak kullanmasını *al* ruhunun ateş tanrısı veya hamî ruh sayıldığı devirden kalma bir hatıra olduğunu belirtir. Karahanlılarda hükümdarların bayrakları *al* renkli *turuncu* ipektendi (Köprülü 1992: 247). Aynı şekilde Kıpçak ve Kumanların da *kırmızı* ve *beyaz* bayrakları vardı (Köprülü 1992: 248).

Ak renk bazı boylarda matemînin belirtisi olmuştur. Örneğin; Kırgızlar ve Kazaklar savaşırken *ak* bayrak asarlar ve yas tutan çadırlarda da *kara* bayrak olurdu (Ögel 1991: 227). İskender'in cenazesinde de *kırmızı*, *gök*, *ak* ve *kara* renkli bayrakların taşındığı bilinmektedir (Seyidov 1988: 36).

Dokuz Oğuzların ve İran-Turan mücadelesinin kahramanlarından Efrasiyab'ın (Alp Er Tonga) bayrağı siyahtı. Selçuklular, Anadolu Selçukluları ile Harezmsahlarda ve Abbasoğullarında da hükümdar sancakları ve bayrakları siyahtı (Ögel 1991: 31, Genç 1997: 28). Harezmsahlarda bayrak ve çetrelere *siyah* olması aynı zamanda bir resmiyet göstergesiydi. Tolunoğulları ve Gazneliler de bayrak ve hilatlarında *siyah* rengi tercih etmişlerdir.

Kumuklar bayraklarında Türklerin en çok kullandıkları *mavi*, *yeşil* ve *kırmızı* renge yer vermişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti'nin bayrak ve sancaklarının tamamı *sarı*, *kırmızı* ve *yeşil* renklerden oluşmuştu. Şia hükümdarları *yeşil*, *beyaz* ve her renk bayrağa sahiptiler (Genç 1997: 46). Saka Türklerinin bay-

raklarının kenarında ise *sarı, kırmızı ve yeşil* üç çizgi mevcuttu (Genç 1996: 48).

Peygamber soyundan geldiğine inanılan Safevî Türkmen devletinin kurucusu Şah İsmail'in bayrağı *yeşil* idi (Genç 1997: 28). İlhanlıların Timurlu devletinde Babür Şah'ın ordusunun *sarı, kırmızı* bayraklara sahip olduğunu biliyoruz. Aynı şekilde Memlûklerde ve Candaroğullarında da *sarı, kırmızı* bayraklar kullanılmıştır. Anadolu beyliklerinin bayraklarında da *kırmızı, beyaz, sarı ve yeşil* renkler görülür. Örneğin; Germiyanogulları beyliğinin bayrağı *kırmızıydı*. Orhan Gazi de savaşlarda *kırmızı* sancak kullanmıştır (Genç 1997: 19).

Akkoyunlu ve Karakoyunlulara ait bayraklar *beyaz* olup, ortalarında *ak ve kara* koyun resimleri bulunuyordu (Ögel 1991: 391). Osmanlılarda Yıldırım Bayezid'den beri kullanıldığı tahmin edilen *ak alem* yani *beyaz sancak* başta olmak üzere *kırmızı, yeşil ve sarı* renkte çeşitli sancak ve bayraklar kullanılmış ve bu renkler, Osmanlı Devlet Arması'nın yanında pek çok sancak ve nişanda yer almıştır (Genç 1997: 47, 49, 51). Osmanlılarda saltanat sancaklarının sayısı başlangıçta dört iken 16. yüzyılda yediye (biri beyaz, ikisi kırmızı, biri yeşil, ikisi yeşil-kırmızı, biri sarı-kırmızı) çıkmıştır (Köprülü 1992: 252). "Osmanlılar döneminde padişaha mahsus bayrağın II. Mehmed döneminde *ak* olup, II. Bayezid, I. Selim ve Kanûnî devirlerinde de aynı kaldığını çeşitli kaynaklar nakletmektedir." (Köprülü 1992: 253). Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiği zaman otağının önüne *ak ve kızıl* olmak üzere iki sancak diktiği ve yine Çaldıran Muharebesi'nde *kızıl ve beyaz* olmak üzere iki saltanat sancağına sahip olduğu rivayet edilir (Ögel 1991: 427, Köprülü 1992: 253, Genç 1997: 21). III. Selim ve II. Mahmud zamanlarında kalelere çekilen Osmanlı bayrağı ise *beyaz ay-yıldızlı al* bayraktı (Genç 1997: 22). II. Mahmud Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusuna mahsus olarak üzerinde kelime-i şehâdet veya fetih âyetleri bulunan *siyah* bayrak yaptırmıştı. II. Abdülhamid devrinde *kırmızı* atlas zemin üzerine etrafı *beyaz* kılaptanla işlenmiş bir sancak kullanılırken, 19. yüzyılın ilk yarısında üzerinde hilal ve yıldız işareti bulunan *kırmızı* bir sancak Osmanlı bayrağı olarak kullanılmıştır (Köprülü 1992: 253). Buna göre Türkler eski çağlardan günümüze bayraklarında *beyaz, kırmızı, mavi, sarı, siyah ve yeşil* gibi renklere yer vermişlerdir.

5. Giyim-Kuşam, Eşya ve Renkler

Altay ve Sayan dağları bölgesindeki kazılarda 7. veya 8. yüzyıla ait soylu bir erkeğe ait mezarda üç kat elbiseye rastlanmış ve en dışta koyu kırmızı ipek, onun altında yeşilimsi ipek, ve en altta altın sarısı ipek giysinin olduğu görülmüştür (İnan 1987: 499, Genç 1996: 44, Gömeç 2000: 63).

Eski çağlardan günümüze Türklerin kıyafetlerinde *kırmızı, yeşil ve sarı* renklerin hâkim olduğu görülür. Bunlardan özellikle *kırmızıyı* Türklerin rengi olarak

nitelendirebiliriz. Göktürklerde *al* kaftan ve cübbe hakanlık simgesiydi. Kızının adı *Al-Altun* olan Cengiz Han'ın da *al* bir kaftana sahip olduğu görülür (Ögel 1991: 401, 403). Ancak Cengiz Han'ın kaftanının rengi Türk hakanlarınınki gibi *turuncu* değil bir çeşit *koyu kırmızı*ydı (Ögel 1991: 407). Karahanlı, Selçuklu hükümdarlarının bayrakları, tuğları, saltanat şemsiyeleri (çetr), otağları ve giydikleri çizmeler hep *kırmızı*ydı. Eski Türk çadır ve halılarının nakışları da hep *kırmızı* ve *sarı* renklerden oluşmuştur. Bu sebeptendir ki Türk tarihinde *kırmızı*, hem saltanatın hem de halkın çok sevdiği renklerden biri olmuştur (Koca 2002: 55).

Karahanlı ve Selçuklu hükümdarlarının tuğra, otağ ve giydikleri çizmelerin *kırmızı* olduğu bilinmektedir (*Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri, Tarih-Antoloji-Ansiklopedisi* 1985: 120, Koca 2002: 55). Dede Korkud'ta Müslüman kızların *kırmızı*, *siyah* elbiseler giydikleri görülürken kâfir kızlarının Selcan Hatun örneğinde olduğu gibi *sarı* giysi giydikleri görülür (Ögel 1991: 487).

"Türkün gözü aldadır" sözünün gereği olarak 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilere göre Türk kızlarının "ya *al*, ya *yeşil*" elbise giydikleri görülür (Ögel 1991: 406). Kaşgarlı Mahmud'a göre hizmet, saygı, ağırbaşlılık göstermek isteyen kızlar *kırmızı* giyerken; kırıtmak, cilve yapmak isteyen kızlar ise *yeşil* elbise giyiyorlardı (Ögel 1991: 413). Türkler için *al*, kutsal ve tanrısal bir renktir. Bu nedenle Oğuz Türkmen boyları *börk* adı verilen şapkalarının tepe kısmında Tek Tanrı ve Gök Tanrı inancına bağlı olarak *al* rengi kullanmışlardır. Dede Korkud hikâyelerinde gerdek elbisesinin, gerdek ve hakan otağının *kırmızı*, gelin duvağının ise *al* olduğu görülür (Ögel 1991: 409, 420). Kırmızının Türklerdeki bilinen yaygın adı *kızıldır*. Kırmızı, kızılın karşılığı olarak Türkçeye sonradan girmiş bir kelimedir. Kırmızının çeşitli tonlarını anlatmak için *bağırca*, *bağırza*, *yağal*, *yanal* gibi kelimelerin kullanıldığı görülür (Ögel 1991: 417).

Türkmenler göğü tutan *al* rengin simgesi olarak kafalarına *kızıl* keçeden yapılmış külah, baş örtüsü; ayaklarına Ülgen'in sarayının ve tahtının sembolü olan *sarı* renkli çizme giymişlerdir (Sümer 1976: III, Ögel 1991: 420, Genç 1996: 43). Bu gelenek bugün efelerin, zeybeklerin, seymenlerin kıyafetine yansdığı gibi çeşitli folklorik giysilerde de yaşatılmaktadır. Nitekim Anadolu'yu gezen Bertrand de Brogière, Anadolu'daki Türkmenlerin *kızıl* börk, *siyah* elbise ve *sarı* çizme giydiklerini yazmaktadır (Ögel 1991: 433). Kırgızlarda gelinin en kıymetli eşyalarından biri *ala kiyiz* adı verilen bir çeşit kilimdir (Karadavut ve Aksoy 2001: 61).

Padişah otağlarının *kırmızı* olduğu Osmanlılarda vezir, içoğlan başçavuşu, vezir baş tebdili, vezir tatar ağası, kolbaşı, defter emini, şâtir, saka, aşçı ustası

gibi görevli bazı devlet memurlarının kıyafetleri neredeyse tamamen *sarı*, *kırmızı* ve *yeşil* renklerden oluşmuştur (Genç 1996: 47).

Beyaz, Türkler için temizlik, arılık, ululuk, yaşlılık, tecrübe, büyüklük ve kutsallık demektir. *Beyaz* elbise giyme, Mani dininin bir özelliğidir. Rahiplerin elbiseleri ile baş örtüleri hep *beyazdı* (Ögel 1991: 377, Ögel 1998: 87, 555). Türk mitolojisinde *Ak Şaman* ve *Kara Şaman* olmak üzere iki tür şamana rastlanır. Geçmişte iyi ve aydınlık ruhlar şerefine kansasız kurban ve ayin törenlerini idare eden *Ak Şamanlar* kuş, geyik ve ayı biçimindeki *beyaz* elbiseler giyer, başlarına *beyaz* kuzu derisinden yapılmış külah takar, uğurlu ve kutsal olan *ak* renkli atlara biner ve gökyüzüne çıkmayı sembolize eden hareketler yaparlardı (Bayat 1993: 56, Ögel 1998: 29, Güngör 2002: 267, Kim 2004: 47, 50). *Kara Şamanlar* ise kötü ve karanlık tanrıların ruhuna ayinler düzenlerlerdi (Güngör 2002: 267). *Hitay Efsanesi*'nde rüyada görülen Tanrılar, *beyaz* elbise giyer ve *beyaz* çelenk takarlardı. Yine Hitaylarda törenlere katılan kabileler, elbiselerini bayraklarının rengine göre seçerlerdi (Ögel 1991: 177, Ögel 1998: 550).

Cengiz Han'ın çadırında *ak* bayrak dalgalanması ve hükümdarın halktan ayrılmasının, matem bir belirtisi olarak savaşa giderken *beyaz* giymesi, Malazgirt savaşından önce Alparslan'ın, Balak Gazi'nin, Osmanlılarda I. Murat ve Fatih Sultan Mehmet'in, üst rütbeli komutanların savaşa giderken *beyaz* elbise giyip, *beyaz* ata binmeleri, yine Türkmenistan'da Göktepe savaşında Karabatır'ın *beyaz* elbise giyip, *beyaz* atla düşmânâ saldırıp şehit olması, *beyaz* renkle ilgili geleneksel davranışlardandır (Ögel 1991: 383, Ögel 1995: 93, Heyet 1996: 56, Nurmehmet 1996: 81, Genç 1997: 9).

Kara renk toprak, güç, kuvvet, bazen de keder, yas ve alt tabaka Manasına gelir. Türk hükümdarlarının tahta çıkma töreninde üzerinde oturacağı seccade veya halının *siyah* renkte olması bu bakımdan önemlidir. Bu nedenle olsa gerek hükümdarlık ifadesi biçiminde değerlendirilen *kara* renk, 11. ve 13. yüzyıllarda sıkça kullanılmıştır.

Osmanlılar döneminde Müslümanların ayakkabıları *sarı*, Ermenilerin *kırmızı*, Yahudilerinki ise *mavi* olarak belirlenmiş ve III. Selim zimmîlerin evlerinin *siyaha* boyanmasını istemiştir (Saydam 1999: 194-195).

Ülkemizin muhtelif yörelerinde özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde bugün kadın kıyafetlerinde *sarı*, *kırmızı* ve *yeşil* renk sıkça karşımıza çıkar. Alevî-Bektaşî geleneğinde de bu üç renk kadın kıyafetlerinde yaygın bir şekilde kullanılır (Genç 1997: 62). Yörüklerin ise ağırlıklı olarak *yeşil*, *mor*, *kırmızı*, *sarı* ve *pembe* rengi kullandıkları bilinmektedir.

Mavi ve *yeşil* ise günümüzde tarikatlarda yaşatılmaktadır. Tarikatlerin tümü *yeşil* renge bağlıdır. "Ulu peygamberimizin ehl-i beyti ve evlâtlarının da alâ-

met ve simgeleri yeşil olmuştur; ve bu günde peygamber evlâdı sayılan seyyidlerin şah ve alameti yeşildir.” (Heyet 1996: 59, Genç 1996: 42). Türk kültüründe gerek yeşil cübbe, yeşil sarık ve türbelerin genellikle yeşile boyanması gibi uygulamalardan dolayı yeşil ruhanî bir renk olarak kabul edilmiş ve genellikle islamiyetin rengi olarak düşünülmüştür (Genç 1996: 42, Lings 2003: 48).

Hakas Türklerinde padişahlar genellikle kırmızı yüzük takar ve kırmızı tahta oturmayı tercih ederlerdi. Kazaklarda eskiden henüz evlenmeyen kızlar, kırmızı takı veya kırmızı başörtüsü kullanırlardı. Kazaklarda gelin olmanın işareti, beyaz başörtüsüdür. Beyaz, siyah ve kırmızı Kazaklarda aynı zamanda yas rengidir. Kazak kadını kocası öldüğünde siyah giyinir, kızı ise beyaz elbise giyer, kırmızı şapka takardı. Oğlu ölen kadın ise beyaz baş örtüsü takardı. Güney Kazakistan’da erkeklerin bellerine beyaz kumaş parçası bağlamaları yas belirtisidir (Kadaşeva 1996: 96). Eski Kırgızlarda da beyaz baş örtüsü, yas alametiydi. Anadolu’da da yas elbisesi olarak beyaz giyinen insanlara rastlanmıştır (Ögel 1991: 145). Azerbaycan’a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nde beyaz renk hâlen matem rengi olarak kabul edilmektedir (Nerimanoğlu 1996: 69). Burada yaşlı kadınlar ak tülbenkten başörtüsü örter ve ak renkli elbiseler giyerler. Ak renk matem belirtisi olduğundan uyuyan çocuğun üstüne ak renkli örtü örtülmez (Seyidov 1988: 27).

Eski Türklerde de rastladığımız Aksakallılar geleneğinin devam ettirildiği ve ak-kızıl sözüyle saf beyazı kasteden Kırgızlarda geline verilen otağa boz üy (çadır) deniyordu (Moldobayev 2001: 35). Eski Türkler buna ak otağ veya ak çadır diyorlardı. Dede Korkud’da ak ev yalnızca temizliği simgelemez, aynı zamanda erdem dolu ev Manasına gelir. Cengiz Han’ın mezarının yanına onun hatırasına 5 ak ev yapılır. Manas’ın otağı için ak-otağ, ak-çadır, ak-ev deyimlerinin kullanıldığını görürüz. Bok-Murun’un otağına ise boz-otağ deniliyordu (Ögel 1998: 522). Ak ev deyimine Er-Töştük destanında da rastlarız (Ögel 1995: 28).

İdil-Ural Tatarlarında evli bayanların ak gömlek, ak sitsa (basma) gömlek, ak alyapkiç (önlük), ak kalfak, ak uka, ak yünşel, ak yavluk, ak perçatka (ak eldiven) adını verdikleri giysilerde genellikle beyaz rengi tercih ettikleri görülür (Nadirof 1996: 297). Vambery’nin tespitine göre Türkmenistan’da kadınlar ve erkekler genellikle kırmızı renkte gömlek giyinmekte ve altına da uygun kırmızı veya sarı renkte çizme giymektedirler (Genç 1997: 67, Koca 2002: 55). Orta Asya’daki Türk köylü kıyafetlerinde ağırlıklı olarak mavi, kırmızı ve yeşilin hâkim olduğunu, aynı şekilde Hakas, Başkurt, Kırgız ve Azerî Türklerinin millî kıyafetlerinde de bu üç rengin kullanıldığını görürüz (Genç 1997: 66, 69). Fransız Hendi de Couliboef De Blocqueville, Türkmen kadınlarının elbiselerinde daha ziyade kırmızı, sarı ve koyu kırmızı rengin hâkim olduğu

nu bildirmektedir (Nurmehmet 1996: 80). Kırım Türkleri ise 1960'lı yıllara kadar gömleklerinin veya pantolonlarının üzerine şifa niyetine *yeşil ve kırmızı* renkte kemer takıyorlardı. Kemerlerin rengi yaşlı erkeklerde *beyaz*, orta yaşlılarda *lacivert*, gençlerde ise *kırmızı, pembe* veya *sarıydı* (Altınkaynak 2008: 262).

6. Nevruz ve Renkler

Osmanlılarda hekimbaşılar her sene Nevruz'da özel bir karışımla hazırlanmış Nevruziye adı verilen *üzerine altın tozu dökülmüş kırmızıya çalan koyu renkte* ve kokulu bir çeşit macun yaparlar ve bunları tüllerle bağlı kâseler içerisinde padişah, şehzade ve sultanlarla kadın efendilere, vezirîâzama ve devletin ileri gelenlerine sunarak karşılığında çeşitli hediyeler alırlardı (Halaçoğlu 1996: 185, Tepekaya 2002: 605).

Hristiyanlara özgü Paskalya geleneğinde olduğu gibi İğdir'da Nevruz'da yumurtaların *kırmızıya*; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde *yeşil, sarı ve siyaha* boyanarak piknik alanına götürüldüğünü ve yine *Mart Dokuzunda* renkli yumurtaların kırılmak suretiyle oyun oynandığını veya çocukların *kırmızı* yumurta toplayarak mutlu olduklarını görürüz (Bozyel 1996: 112).

Kars civarında Nevruzda bir evde toplanan genç kızlar ve genç erkekler erkek bir çocuğu suya gönderirler. Çocuk hiç konuşmadan ve arkasına bakmadan bir kova su getirir. Evdekiler kovanın içerisine kendilerini temsil eden renkli iplikler ve iğneler atarlar ve birbirleriyle birleşen iğne ve ipliklerden sahiplerinin evleneceklerine inanırlar (Tutar 2002: 613).

Yugoslavya'daki Türk gruplarında ve Gagavuz ile Çuvaş Hristiyan Türk gruplarında, Doğu Avrupa Türk gruplarında Nevruzda, geleneksel olarak bir gece öncesinden çocuklara *sarı* kurdele takılır. Nevruz sabahı, bu kurdele *kırmızı* kurdele ile değiştirilir. Böylece kötülüğü temsil ettiğine inanılan *sarı* renk atılır, yerine sağlığı temsil eden *kırmızı* kurdele takılarak yeni yıla girilir (Tutar 2002: 618). Gagavuzlarda Nevruz öncesinde Mart ayının başlarında küçük çocuklara ve genç kızlara *kırmızı* yün ipliğinden bilezikler örülür ve kollarına takılır. Yine küçük çocuklar ve gençler sabah kış aylarında dünyaya gelmiş işaretlenmiş kuzularının boyunlarına akşamdan hazırladıkları *kırmızı* ipliği takarlar. Eğer sürüde alaca bir kuzu varsa nazar değmesin diye ona iki kat *kırmızı* iplik takılır (Arnaut 1995: 10).

Saha Türklerinin Nevruz'u olan *Isıakh Bayramı*'nda genç kızlar ve genç erkekler tören alanına yarım Ay şeklinde dikilmiş *ak ağaçlara* dilek tutarken bez parçası bağlarlar (Deliömeroğlu 1996: 132).

Özbekistan'da Nevruz'un sembolik kahramanı olan *Baba Nevruz*, baharı sembolize eden *yeşil* bir kıyafet giyer. Nevruz Baba'nın Özbekistan'daki adı *Baba Dehkan* yani çiftçi babadır (Güzel 1996: 173).

Kazaklarda Nevruz gününde sabah erkenden kalkan Kazak kadınları, güneşe selam verdikten sonra ilk iş olarak pınarlara yağ döküp ardından yeni dikilen ağaçlara *ak boya* sürerler. Kesilen at ve öküzün başı yenildikten sonra *Aksakallar* Nevruz duası (bata) okurlar (İbrayev 1996: 190, 193). Hıdırellez ve Nevruz'un aynı anda kutlandığı Kazaklarda *Kızır gecesi* yani 22 Mart gecesi yemek kaplarının hepsine yıl yağışlı olsun diye, süt, ayran kırmızı gibi süt ve süttten yapılmış *ak* renkli yiyecekler konur ve sofrada *kırmızı* et yemekleri bulunur (Turan 1996: 342-343).

Aladağlara yerleşmiş olan Kırgızlar bugün resmî tatil olan ve bahar, yeni yıl veya yılbaşı bayramı olarak nitelendirdikleri *Nooruz Bayramı*'nı *Ala Too* (Kızıl/Kırmızı Dağ) denilen meydana coşkulu bir şekilde kutlamaktadırlar (Unan 2002: 31).

Afganistan Türkleri, Nevruz kutlamalarında mezar ziyaretinde *Cende* adı verdikleri *beyaz, yeşil ve kırmızı* renkte kumaşlardan yapılmış bayrakları göndere çekmekte, aynı uygulamayı Hz. Ali'nin mezarı olan *Mezar-ı Şerifte* de gerçekleştirmektedirler. *Mezar-ı Şerifte*'ki kutlamaya *Gülsurh* yani "Kırmızı Gül" denilmektedir (Nazar 1996: 299, 300).

Sonuç

Köklü bir geçmişe sahip olan Türk kültüründe renk kavramı, geçmişten günümüze kadar tarihsel, kültürel, demografik, siyasi ve coğrafi gelişmelere bağlı olarak birtakım değişikliklere uğramıştır. Bunlardan mitolojiyle ilgili olanlar – Şaman, Kam, Bakı geleneği hariç- geçmişte kalırken, geniş bir coğrafyaya sahip 220 milyonluk Türk dünyası küreselleşmeye bağlı olarak şehirleşme, sanayileşme ve modernleşme çabaları çerçevesinde renklerle ilgili bir takım geleneksel değerlerini korumayı ve günümüze ulaştırmayı başarmıştır.

Renk anlayışı yönünden bazı farklılıklara rastlanan Türk lehçelerinde yerleşim birimi, devlet adı, ırmak, göl ve dağ adlarında renk adlarının kullanımı, bugün de devam ettirilmekte ve geçmişteki adlandırmaların büyük ölçüde korunduğu gözlenmektedir. Devlet olmanın göstergelerinden biri sayılan bayraklarda kullanılan renkler ve yer verilen kimi simgeler kısmî değişikliklerle birlikte eskiye sadık kalınarak korunmakta ve yaşatılmaktadır. Buna karşılık giyim-kuşam ve kullanılan çeşitli eşyalardaki renk anlayışında modernleşmenin bir gereği olarak bir takım farklılıklar göze çarpmaktadır.

Geleneksel halk sağlığı uygulamaları arasında sayabileceğimiz *Al basması* ve *Nevruz* ile ilgili ritüel niteliğindeki bir takım davranışların sürdürülmesi ve korunması ise Türk dünyasında kültürel bağların kuvvetli olduğunu ve bunların devam ettirildiğini kanıtlamaktadır.

Kaynaklar

- Akar, Ali (2006). “Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı) 1(20): 51-63.
- Altınkaynak, Erdoğan (2006). *Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları*. Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi.
- (2008). *Urum Folklor ve Halk Edebiyatı*. Ankara: Kültür Ajans Yay.
- Arnaut, Tudorka (1995). “Gagauzlarda İlk Yaz Bayramı”. *Bilge* 4: 8-13.
- Bang, W. ve G.R. Rahmeti (1970). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Başkan, Özcan (1970). “Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme”. *TDAY. Belleten*: 237-251.
- Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri, Tarih-Antoloji-Ansiklopedi* (1985). C. I. İstanbul: Ötüken-Söğüt Yay.
- Bayat, Fuzuli (1993). *Oğuz Epik En’enesi ve Oğuz Kağan Dastanı*. Sabah: Azerbaycan Elmler Akademiyası.
- Bayat, Fuzuli (2002). “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler”. *Türkler*. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay. 520-526.
- Bayraktar, Nesrin (2005). “Kavram ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı ve Kızıl”. *International Journal of Central Asian Studies* (Mustafa Canpolat Armağanı) 10(1): 145-165.
- (2006a). “Kavram ve Anlam Boyutunda Türkçede Ak ve Beyaz”. *Dilbilim, Dil Öğretimi ve Çeviri Bilim Yazıları I-II*. Haz. Cemal Yıldız ve Latif Beyreli. Ankara: Pegem-A Yay. 35-50.
- (2006b). “Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı) 1 (20): 209-218.
- (2009). “Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine”. *International Journal of Central Asian Studies* 13: 101-121.
- Boratav, Pertev Naili (1931). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Bozyel, İbrahim (1996). “İğdir, Nahçıvan ve Tebriz Üçgeninde Nevruz Gelenekleri”. *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 111-116.
- Burdurlu, İbrahim Zeki (1972). *Dede Korkud Hikâyelerinde Sıfatlar ve Sıfat Takımları, Dilbilgisi Sorunları*. C. 2. Ankara: TDK Yay.

- Çitgez, Muhammed (2008). “Kâşgarlı Mahmud’un İlk Türk Dünyası Haritasına Abdilimsel Bir Yaklaşım”. *Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu*. 17-19 Ekim. Rize: Rize Üniversitesi.
- Defne, Zeki Ömer (1988). *Dede Korkud Hikâyeleri Üzerinde Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*. Ankara: TDK Yay.
- Deliömeroğlu, Yakup (1996). “Saha Türklerinde İsiakh Bayramı”. *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 130-137.
- Demir, Necati (2001). “Altay Destanı ‘Maaday Kara’ Üzerine”. *Türk Yurdu*. 169 (21): 54-56.
- Dilâçar, Agop (1988). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: TDK Yay.
- Doğan, Ahmet (2002). “İslâmiyet’ten Önceki Türk İnancına Dair”. *Türkler*. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay. 305-319.
- Ergin, Muharrem (1999). *Dede Korkud Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Ertop, Konur (2002). “Dede Korkud Kitabı”. *Bütün Dünya*. Ankara: Başkent Üniversitesi Kültür Yay.
- Gabain, Annemarie von (1968). “Renklerin Sembolik Anlamları”. *DTCF Türkoloji Dergisi* 1 (3): 107-113.
- Genç, Reşat (1996). “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil”. *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 41-48.
- Genç, Reşat (1997). *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*. Ankara: TDK Yay.
- Gökalp, Ziya (2002). “Türklerde Ahlâk”. *Türkler*. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay. 283-289.
- Gökyay, Orhan Şaik (2000). *Dede Korkud Hikâyeleri*. Ankara: İmge Yay.
- Gömeç, Sadeddin (2000). “İslâm Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 20(31): 51-92.
- Güngör, Harun (2002). “Eski Türklerde Din ve Düşünce”. *Türkler*. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay. 261-282.
- Güzel, Abdurrahman (1996). “Türk Kültüründe Nevruz ve Millî Birlik-Berberlik”. *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 166-181.
- Halaçoğlu, Yusuf (1996). “Osmanlılarda Nevruz Kutlamaları”. *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 183-188.

- Heyet, Cevad (1996). "Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri". *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: TDK Yay. 55-61.
- İbrayev, Şakir (1996). "Kazak Folklorunda Nevruz". *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 89-198.
- İnan, Abdulkadir (1966). "Tuğ-Bayrak (sancak)". *Türk Kültürü* 46: 71-75.
- (1987). *Makaleler ve İncelemeler*. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kadaşeva, Karlıgaş (1996). "Kazak Medeniyeti'ndeki Semboller". *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 95-97.
- Kafalı, Mustafa (1996). "Türk Kültüründe Renkler". *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 49-54.
- Kaplan, Mehmet (1958). "Oğuz Kağan Destanı İle Dede Korkud Kitabında Eşya ve Aletler". *Jean Deny Armağanı Mélanges Jean Deny*. Haz. Janos Eckmann vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 135-161.
- Karabaş, Seyfi (1996). *Dede Korkud'da Renkler*. İstanbul: YKY.
- Karadavut, Zekeriya ve Mustafa Aksoy (2001). "Kırgız Gelenekleri ve Abramzon". *Türk Yurdu* 171 (21): 58-61.
- Kaşgarlı, M. Aktok (1984). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Kırımhan, Nazan (2001). "Türk Kültüründe Yedi Rengin Anlamı". *Türk Dünyasında Nevruz Uluslar Arası Dördüncü Bilgi Şöleni Bildirileri*. Haz. Şebnem Ercebeci. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. 107-111.
- Kim, Hyo-Joung (2004). "Baraba Türklerinin Jestey Mönkö Masalındaki Mitolojik Motifler Üzerine". *Bilig* 28: 43-57.
- Koca, Salim (2002). "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller". *Türkler*. Ed. Hasan Celal Güzel vd. C. 3. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 51-57.
- Köksal, Hasan (2002). "Türk Destanlarında Bazı Ortak Motifler". *Türkler*. Ed. Hasan Celal Güzel vd. C. 3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay. 584-596.
- Köprülü, Orhan F. (1992). "Bayrak". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 247-254.
- Lings, Martin (2003). *Simge ve Kökenörnek Oluşum Anlamı Üzerine*. Çev. Süleyman Sahra. Ankara: Hece Yay.
- Moldobayev, İmel (2001). "Kırgız Halk Kültürünün Kaynağı". *Türk Yurdu* 171 (21): 34-36.

- Nadirof, İlbaris (1996). "İdil-Ural Tatarlarında Nevruz Kutlamaları". *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 293-298.
- Nazar, Khudai (1996). "Afganistan Türklerinde (Güney Türkistanlılarda) Nevruz Kutlamaları". *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 299-301.
- Nerimanoğlu, Kâmil Veli (1996). "Türk Kültüründe Renkler". *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 63-73.
- Nurmemmet, Annagulu (1996). "Türkmenlerde Renk Dünyası ve Nevruz". *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 75-83.
- Ögel, Bahaeddin (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. C. VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- (1995). *Türk Mitolojisi*. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- (1998). *Türk Mitolojisi*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Özkan, Ali Rafet (2002). "Türk Kültüründe Yönler". *Türkler*. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay. 427-433.
- Sakaoğlu, Saim (1998). *Dede Korkud Kitabı*. C. I-II. (İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar). Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
- Sakaoğlu, Saim ve Ali Duymaz (2003). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Saydam, Abdullah (1999). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Sepetçioğlu, Mustafa Necati (1990). *Dedem Korkutun Kitabı*. İstanbul: Akran Yay.
- Sertkaya, Osman Fikri (1995). "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülahazalar". *TDAY. Belleten* (1992): 9-27.
- Seyidov, Mireli (1988). "Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası". Çev. Orhan Yavuz. *Türk Dünyası Araştırmaları*. İstanbul: TDAV. 33-52.
- Stamova, Stefanida (2007). "Gagauz Türkülerinin Estetik Görünümleri". Aktaran: Valentina Tabunşik. *Kardeş Kalemler* 3 (1): 61-63.
- Sümer, Faruk (1976). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü.
- Tepekaya, Muzaffer (2002). "Türk Kültüründe Tarihinde Nevruz". *Türkler*. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay. 600-610.
- Tezcan, Semih (2001). *Dede Korkud Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: YKY.

- Turan, Ahsen (1996). “Kazakların Millî Bayramı Nevruz”. *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 341-344.
- Tutar, Hasan (2002). “Tarihte ve Mitolojide Nevruz”. *Türkler*. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay. 611-621.
- Unan, Fahri (2002). “Kırgızistan’da Bayramlar”. *Türk Yurdu* 179 (22): 29-33.
- User, Hatice Şirin (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen Yay.
- Yılmaz, Engin (2003). “Dede Korkud Kitabı’nda Tasvir Dünyası”. *TDAY Belleten* I: 123-150.
- Zaripova Çetin, Çulpan (2009). *Tatar Türklerinin Gelenek ve Göreneklere*. Ankara: Karadeniz Dergisi Yay.
- Zhussipbayev, Nurgali (2001). “Kazak Anonim Halk Edebiyatında Koç-Koyun Unsurunun Yeri: Tespitler ve Genel Değerlendirmeler”. *Türk Yurdu* 170 (21): 33-40.
- Ziyai, Alimcan (2007). “Eski Türk (Hun) İnançlarına Göre Yılbaşı Kutlamaları”. *Kardeş Kalemler* 3 (1): 42-48.

The Concept of Colour in Ancient Turkish Culture

Salim Küçük*

Abstract: In each culture colours convey different meanings. This study aims at examining the concept of colour from ethnological, cultural and sociological points of view since ancient times. The study restricts itself to the concept of colour in Turkish mythology, legends, epics, and stories. Furthermore, it examines the concept of colour in Turkish dialects, limiting itself to geography, flags, items used, clothing, and certain practices in Newroz celebrations made by Gagauz, Saha, Uzbek, Kazakh, Kyrgyz and Afghan Turks. The study explores the meanings and symbolic values of colours in a descriptive way.

Key Words: Culture, colour, mythology, flag, legend, Newroz.

* Ordu University, Faculty of Science and Letters, Depart. of Turkish Language and Literature / ORDU sakucuk@hotmail.com

Концепция цвета в древнетюркской культуре

Салим Кучук*

Резюме: В каждой культуре цвета имеют различные значения. Данная работа ставит своей целью описание и анализ этнологического, культурного и социологического аспектов тюркской концепции цвета начиная с древних времен до сегодняшнего дня. При исследовании использованы материалы мифологии, легенд, мифов, рассказов, понимание цвета в различных тюркских языках, а также география, флаги, одежда, другие используемые вещи и ряд мероприятий гагаузов, саха, узбеков, казахов, кыргызов и тюрков Афганистана при праздновании праздника Наурыз; вместе с этим даны значения цветов, символические значения и смысл различных цветов.

Ключевые слова: культура, цвет, мифология, флаг, миф, Наурыз.

* Университет Орду, факультет литературы и естественных наук, кафедра турецкого языка и литературы /ОРДУ
sakucuk@hotmail.com